

FAKTAARK

Riksantikvaren er direktorat
for kulturminneforvaltning

og er faglig rådgiver for

Miljøverndepartementet i
utviklingen av den statlige

kulturminnepolitikken.

Riksantikvaren har også

ansvar for at den statlige

kulturminnepolitikken

blir gjennomført og har i

denne sammenheng et

overordnet faglig ansvar

for fylkeskommunenes og

Sametingets arbeid med

kulturminner, kulturmiljøer og

landskap.

Besøksadresse:

Dronningensgate 13, 0152 Oslo

Postadresse:

Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00

Telefaks: (+47) 22 94 04 04

www.ra.no / postmottak@ra.no

Fredningsgjennomgangen i Troms

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningen.

Fredningsgjennomgangen i Troms omfatter 33 bygninger fordelt på 11 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis 1900 bygninger fordelt på 917 anlegg.

TROMS – FISKERIKE FJORDER, HØYE FJELL

Troms fylke har svært variert natur, med fiskerike fjorder, høye fjell, vide daler og store og små øyer og skjær. Det er imidlertid på den smale stripa mellom fjord og fjell at det har vært mest aktivitet i de 10.000 årene det har bodd folk her.

Troms har i mange århundre vært et kulturelt og etnisk møtested. Norsk, samisk og kvensk snakkes side om side. De tradisjonelle næringene har vært jakt, jordbruk og fiske, i tillegg til reindrift. Dette har satt sitt preg på kulturlandskapet.

Foto: Olav Austlid@Riksantikvaren

Detalj av senempireportal på Folkets Hus, Tromsø

Foto: Olav Austlid@Riksantikvaren

Vinduer med enkle empireomramninger på Lundenes, Harstad.

TROMS fylkeskommune
ROMSSA fylkkesuohkan

Foto: Olav Austlid@Riksantikvaren

Havnes i Nordreisa – et eksempel på et nordnorsk handelssted fra 1800-tallet.

Fiskerbonden er næringsveien som best kan beskrive fylket med tanke på næring ved inngangen til 1900-tallet. Kombinasjonsbrukene var ofte små, og hovedinntekten kom som regel fra fisket. I en del bygder utviklet det seg også en kultur der ishavsfangst, i hovedsak selfangst, ble en attåt næring. Dette gjaldt spesielt for Gratangen, Balsfjord og Tromsø.

BYGGESKIKKEN

Før utskiftninga av jorda i siste halvdel av 1800-tallet, var svært mange gårder anlagt som klyngetun og rekketun med all bebyggelse samlet. Der bodde det flere familier, og jordlappene lå spredt rundt. Etter utskiftninga ble mange av bygningene flyttet ut til de nye jordteigene, eller ny bebyggelse ble etablert der. Teigene går ofte fra fjære til fjell. Dette har gitt oss det karakteristiske kulturlandskapet vi i dag finner langs de fleste fjordene – en oppdeling i lange, smale teiger, med bebyggelsen stort sett i samme høyde over havet.

Samisk og kvensk byggeskikk

Spor etter samisk byggeskikk finnes i mange bygder i fylket og innslag av kvensk byggemåte finnes i Nord-Troms. Spesielt for den kvenske bebyggelsen er blant annet badstubygninger, tømrede kjellere, og detaljer som vinduskarmer som skrår innover med avrenning for vann. Samisk byggeskikk er mest kjent for gammene, men i sjøsamiske bygder ble boligbyggene tidlig erstattet med tømmerhus. Fjøsammer var i bruk langt inn på 1900-tallet mange steder. Ellers er et karakteristisk trekk for samiske gårdstun at det ofte finnes mange små buer for forskjellige formål.

Kombinasjonsbruk

Langs kysten har fisket vært viktigere enn jordbruket. Bygningene var ofte små, og to-romsstuene var vanlige på yttersia, mot havet. Størst var husene til handelsmannen og væreieren og de sjøtilknyttede bygningene, slik som naust og brygger. Mange steder ligger denne bebyggelsen samlet, nesten bymessig. Innover i fjordene var tilgangen på jord bedre. Her var gårdsdrifta en viktigere del av inntekta.

Byutviklingen

På grunn av handelsrestriksjoner kom byutviklingen sent i Nord-Norge. Troms har i dag tre byer. Kjøpstaden Tromsø ble grunnlagt som den første i 1794. På 1800-tallet var det stor tilflytning til byen og det gamle bysentrum vokste etter empirebyens planidealer og byggeskikk. I 1800-tallsbyen Tromsø var det vanlig med litt jordbruk og husdyrhold i tilknytning til byboligen. I bakgårdene til bolighusene fantes det ofte både fjøs og stall og lagerbygninger. I dag er det i stor grad disse bygningene og tomtene som er under press for ny bebyggelse.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR?

De første bygningene som ble fredet i Troms fylke, ble innrapportert og gjennomgått av Den antikvariske bygningsnemnd tidlig på 1930-tallet. Bygningene i Troms ble først formelt fredet i 1942 av det daværende Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet til tross for at Norge var okkupert. Den antikvariske bygningsnemnds liste over verneverdige anlegg, kalt "innberetningene", finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok for 1932.

Når vi skriver om bebyggelsen i Troms, kommer en ikke utenom brenningen av Nord-Troms i 1944. I Kvænangen ble nesten all bebyggelse brent. Også i Nordreisa, Skjervøy, Kåfjord og Lyngen var det store ødeleggelse. På øya Kågen i Skjervøy ble kun én bygning spart. Dette var Maursundgården, og grunnen var at den var fredet. Havnes handelssted på Uløy ble sannsynligvis spart av samme årsak.

Foto: Olav Aurstid © Riksantikvaren

Inngangsportall med trønderisk preg særkjenner Tromsøs eldre arkitektur, Kjeldsethgården

Da lov om bygningsfredning trådte i kraft i 1921 ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Foto: Dag Magnus Andreassen © Riksantikvaren

Den katolske bispegård i senempirestil med bergenske tendenser, Tromsø

Foto: Olav Auslid © Riksantikvaren

Knudsengårdens portal med trøndersk preg, Tromsø

Foto: Olav Auslid © Riksantikvaren

Portal med rokokkoornamentikk på Røkenes gård, Harstad

Foto: Olav Auslid © Riksantikvaren

Fogd Jens Holmboes stue i nordlandsk stil på Ervik, Harstad

Innberetningene fra Den antikvariske bygningsnemnd viser at det ved utvelgelsen ble lagt stor vekt på stilhistoriske detaljer. De fine portalene på bolighusene og spesielle interiørdetaljer som brannmursomramninger og dørfyllinger, nevnes ofte.

Selv om de store gårdene er best representert, gjorde Den antikvariske bygningsnemnd ut fra den tidens vernefilosofi et godt arbeid både med hensyn til geografisk fordeling og med å sikre representasjon av flere bygningstyper. Både kyst og innland, både nord og sør i fylket, er representert. Gjennom fredningen av handelsstedene ble hele eller deler av anlegg fredet. Dette innebærer at bygninger som rulleboder, bakeri, lysthus med videre er omfattet av fredningen, og det sikrer dermed mangfoldet av bygningstyper.

De store kjøpmanns- og embetsmannsgårdene
De første fredningene i Troms omfattet i hovedsak store bolighus. Dette gjelder både byhus og gårdsbebyggelse. I Tromsø var det de største og mest påkostede kjøpmanns- og embetsmannsgårdene fra byens grunnleggelse tidlig på 1800-tallet som ble fredet. Som eksempel viser Knudsengården byens tidlige historie med påvirkning fra trøndersk og bergensk byggeskikk. Kjeldsethgården, det tidligere Folkets hus, og den katolske bispegård er eksempler på datidens arkitektur i empirestil.

Gårdsbebyggelsen
I Harstad-området var det de store hovedbygningene på gårdene som ble prioritert for fredning.

Disse hovedbygningene har røtter tilbake til sist på 1700-tallet og er slik sett blant de eldste fredete bygningene i fylket.

Hovedbygningen på Ervik kan knyttes opp mot fogd Jens Holmboes personalhistorie; Holmboe var en foregangsmann innen jord- og skogbruk og er kjent som initiativtaker bak tilflyttingen til Bardu og Målselv. Hovedbygningen på Røkenes har røtter tilbake til sist på 1700-tallet og er et eksempel på rokokkoens utbredelse i fylket.

Hovedbygningen på Lundenes preges av flere stilarter og er et eksempel på at de nye stilretningene i Europa relativt tidlig satte sitt preg på nordnorsk byggestil.

Handelsstedene
Tre av de største handelsstedene i Tromsø ble også tidlig valgt ut for fredning, ett i sørfylket og to i nordfylket. Hamnvik handelssted representerer sørfylket og er et komplett anlegg med stor grad av autentisitet. Maursund handelssted i nordre del av fylket bestod opprinnelig av flere bygninger. Under okkupasjonsmaktens tilbaketrekning i 1944 ble alle hus på øya Kågen brent, men det fredede våningshuset på handelsstedet ble spart. De andre bygningene på Maursund handelssted ble ikke brent, men sprengt, for at den fredete hovedbygningen ikke skulle ta fyr. Alle vindusrutene unntatt én - over døra - ble imidlertid knust ved sprengningene. Havnnes handelssted har en høy bygningshistorisk, arkitektonisk og kulturhistorisk verdi og er et av Nord-Norges viktigste handelssteder.

Den lille nybyggerstua i Bardu representerer et unntak fra storgårdene, kjøpmannshusene og handelsstedene. Den lille bygningen på 3,5 x 3,5 meter ble valgt ut som fredningsobjekt på grunn av dens kulturhistoriske betydningen som bygdas eldste hus og som minne om bygdas første beboere.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Troms fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredede anleggene mellom eier, fylkeskommune og Riksantikvaren.

Foto: Olav Austlid©Riksantikvaren

Nybyggerstua på Eggen i Bardu viser innflytternes enkle boforhold

Foto: Olav Austlid©Riksantikvaren

Hovedbygningen på det tidligere handelsstedet Maursund i Skjervøy

Handelsstedet Hamnvik i Ibestad med sine mange bygninger danner et komplett anlegg